

I. Fenomene ale gândirii logice

„Omul șade bine lângă un gard și tot mătură împrejur”.

(Anonim, proverb)

„Mie mi-o plăcut așa să mă gândesc la tot ce-i în jurul meu, cum de se țin și de unde vin ele? Eh, da' parcă mă bucur, parcă mă întristez...”

(Țîntea Ion Staicu, autor anonim,
vezi Ernest Bernea,
Spațiu, timp și cauzalitate în cultura românească,
Humanitas, 1997, p. 79)

„Lumea noastră e așa cum e; întocmită de nu o poți dezlega, nu te poți împotrivi. Așază-te de ascultă cum stau lucrurile și ai să câștigi mai mult. Minteă ți-e slabă, dar nu-i dată degeaba; pune-o la treabă”.

(Chirculescu Vasile, Runc, autor anonim,
vezi Ernest bernea, *lucr. cit.*, p. 112)

„Reflexiunea logică începe, în definitiv, cu formalizarea reflexiunii obișnuite, care se trezește la viață când vede că un lucru ori proces stă sub o lege, ceva individual sub ceva general”.

(Constantin Noica, *Rostirea filosofică românească*, București, Editura Științifică, 1970, p. 39)

„Poporul român, așa cum gândește și cum se manifestă în satul tradițional, este profund legat de datele naturii, ale lumii întregi; el aderă nu numai din necesitate materială, ci și din îndemn lăuntric, din nevoi metafizice și estetice. Țăranul român cunoaște fizic natura, dar o prelucrează metafizic, o transfigurează dăruindu-i frumusețe și potențial”.

(Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Humanitas, 1997, p. 96)

1. Aspectul agonal

În mediile orășenizate predomină convingerea că formele gândirii rurale sunt iremediabil atinse de superficialitate, pitoroști și jucăușe în cel mai fericit caz. Anonimul n-ar avea înclinare spre observație aplicată la obiect, nici plăcere de a zăbovi asupra lucrurilor, pentru a constata cu interes legăturile dintre ele, justificate de rosturi mai subtile. El „aude” și „vede” bine ce se întâmplă în jur, și chiar își ascute cu meșteșug atenția. Aceste simțuri, determinante în sensibilizarea existenței, îl ajută mai mult să se orienteze spațial, în exerciții locomotorii. Este adevărat că unele experiențe de gândire

(interesante, nimic de zis) sunt teaurizate sub formă de zicători, prevorbe și sentințe; însă folosite doar în jocul oralității, în situații prea trecătoare, de unde îngăduința din partea savanților rafinați și tobă de carte. Se naște legenda uncheșului isteț, suprasaturat de vorbe de duh, așteptat cu entuziasm să-și descarce sacii de cuvinte la clacă și la moară.

Cele spuse mai sus sunt adevărate în mare măsură și n-ar folosi nimănui să li se atribuie înțelesuri exagerate într-o direcție ori într-alta. Avem în chip sigur sub privirile noastre un fond de gândire specific unui mod de viață intrat iremediabil în istorie: satul tradițional. Acesta a cedat terenul în totalitate unor noi tipuri de așezări omenești, mai dinamice și mai vii (cetatea, orașul), care s-au impus cu mai multă energie în serie istorică și în perspectiva civilizațiilor. Dar cine studiază astăzi fenomenele de gândire din sfera satului de altădată, cu interes științific și fără retorisme de moment, oricum păguboase, se vede nevoit să opereze necesare corecții. Legenda uncheșului sfântos tip „o șezătoare la țară”, dacă o fi existat vreodată, trece la timpul pasiv, ca o legendă dintre multe altele, dând roade frumoase în epoca romantismului folcloric.

O inițiativă salutară se datorează lui Ernest Bernea, în cadrul școlii monografiste de etno-sociologie, funcționând sub numele lui Dimitrie Gusti și al colaboratorilor săi în perioada interbelică. Din păcate, cercetările respective, care luaseră amploare națională și cuprinseseră multe categorii de specialiști, instituții administrative de stat, fundații culturale, și căpătaseră bună recunoaștere

internațională, au fost interzise cu brutalitate la comandă comunistă, aceea care a provocat catastrofe inimaginabile în toate domeniile vieții noastre sufletești, pe lângă nesfârșite pagube de viați omenești de primă valoare. Și asta în timp de „pace”! S-au mai putut salva, în ce privește tema aici în discuție, rezultatele muncii de teren ale lui Ernest Bernea (din anii interbelici și continuată mai apoi în condiții de aspră supraveghere polițienească), așa cum sunt cunoscute din volumul „Îngrijit” de autor, *Cadre ale gândirii populare românești* (1985), retipărit postum în 1997.

Două aspecte ale problemei au preocupat prioritar pe sociologul și filosoful Ernest Bernea să constate la fața locului calitatea gândirii țaranului în funcție de împrejurări concrete, cotidiene, deci *în act* și în formulări spontane, adecvate momentului; incluzând aici și construcțiile prefabricate, proverbe, zicători etc., cu circulație liberă în toată oralitatea. În al doilea rând: în ce măsură *gîndirea în act* se distinge ca un set de norme de judecată și repere de comportament general acceptate de către comunitatea sătească, cu perspectiva integrării în totalul unităților etno-sociale și umane care este Țara.

Potrivit metodologiei monografiste, dosarul cercetărilor efectuate de Ernest Bernea cuprinde materiale din mai multe localități reprezentative, din toate zonele țării și din provinciile istorice: Drăguș – Făgăraș, Poiana-Mărului – Brașov, Runc – Gorj, Corni – Galați, Bordei-Verde – Brăila, Fundu-Moldovei – Bucovina, Samarinești

– Mehedinți. S-a insistat asupra unui grup de localități din zona muntoasă (Brașov – Făgăraș) și din centrul țării, considerându-se, probabil, că transhumanța a avut un rol activ în transmiterea cutumelor și ideilor. Nu cred că intenția a putut fi dusă pînă la capăt, mai ales dacă avem în vedere, printre multe altele, constrîngerile de lungă durată la care a fost supus autorul. În mod evident, șocant chiar, nu este nici măcar menționată comuna Cornova din Basarabia, unde autorul a făcut cercetări intense cu prilejul mării campanii monografiste din anii treizeci. O nouă ediție ar trebui să țină seamă de asemenea omiteri nedorite.

Cercetarea, adesea de unul singur și rareori în echipă, s-a făcut pe lungă întindere de timp, în etape și cu reveniri stăruitoare în localitățile vizate, menținute paralel sub supraveghere. Munca de teren a început în 1928 (Fundu-Moldovei – Bucovina), interlocutor fiind un tînăr de 25 de ani, știutor de carte și „cu armata făcută”, adică intrat „în rînd cu oamenii”. A fost doar un experiment pregătitor. În anul imediat următor (1929), experimentul s-a repetat la Drăguș – Făgăraș. De data aceasta s-a apelat la trei persoane: Damian Sofia (37 de ani), Bobeică Sofia (40 de ani), Sofonea Eva (47 de ani), toate femei mature (nu prea tinere, nu prea bătrîne), știutoare de carte. Cercetarea de fond a avut loc la Drăguș, în anul 1934. Pe lista comunicată și în carte (probabil incompletă) figurează un număr de 15 persoane, în totalitate 19, dacă le adăugăm și pe celelalte 4, contactate în anii pregătitori. Încă o investigație semnalată (continuare, verificare, închidere?) a avut

loc în timpul războiului (1943), protagonist în dialog aflându-se Sofonea Nicolae de 47 de ani, știutor de carte. Spun „protagonist”, întrucât se presupune că la discuțiile de acest tip și programate din vreme participa un grup de săteni. Cercetătorul decidea când să rețină numele unuia mai reprezentativ în ce îl interesa. Ultimul contact cu localitatea Drăguș a avut loc în 1967, în dialog fiind Sofonea Ana, în vîrstă de 56 de ani, știutoare de carte.

Să se observe că această comună a stat în atenția sociologului Ernest Bernea aproape patru decenii, primul interviuat în 1929 (Sofonea Eva), ultimul în 1967 (Sofonea Ana). Un alt Sofonea (Dumitru) a fost contactat în 1934, cu prilejul anchetei de bază; așadar, patru persoane din aceeași familie, distribuite în timp. Nu este singurul caz. Se poate bănuși că cercetătorul a preferat nume „prestigioase” la nivelul local, eventual organizate nucleic, prin aceasta asigurându-se credibilitatea ideilor puse în mișcare, chiar dacă persoanele în cauză erau, în fond, simple rele. Paralel cu cercetările de la Drăguș, de lungă durată, Ernest Bernea a mai deschis un șantier de amploare, la Runc – Gorj. Aici i-a consacrat problemei doar un an de zile, integrîndu-se într-o campanie monografică mai largă; și-a permis însă incursiuni și în localități alăturate, la Arcani, Bălțișoara și Dobrița, ca să se extindă ulterior la Valea Ursului – Argeș (1934), Mîndra – Făgăraș (1935), Vîrlez – Galați, Cerșani – Argeș (1942).

Acest procedeu metodologic, de teren, a fost aplicat ulterior și în localitățile

Poiana-Mărului – Brașov și Tohanu (Vechi/ Nou) – Brașov; cercetare în reprize, control prelungit pe decenii (să se poată urmări starea ideilor în sat), dar și în cadrul uneia și aceleiași (familii, bunici, părinți, nepoți, toți ajunși în deplină maturitate), roire spre alte localități din țară. Cea mai multă grijă din toată cariera sa a acordat-o Ernest Bernea localității Poiana-Mărului: ca timpi concentrați și ca amplasare numerică a persoanelor intervievate. Să se rețină: 32 de nominalizări dintr-o singură localitate. Pentru că dispunea de bună experiență de teren, și-a îngăduit să deschidă un șantier și la Tohanu. După perioade de detenție ori de controale politice, se întorcea să reia munca de unde o lăsase, cu și mai mare îndârjire.

Prospecțiunile de la Poiana-Mărului au început în 1947 și s-au repetat în 1948 și 1951. Dar abia în 1964-1965, după o întrerupere de 13 ani, s-a trecut la desfășurarea propriu-zisă a programului, muncă intens continuată pînă în 1971. În anul 1964 au început sondajele și la Tohanu. De altfel, aici se stabilise (domiciliu forțat?) după rînduri de detenție, însumate în ani grei de închisoare, la Jilava, Văcărești, Aiud. Din 1965, activitatea lui de teren, pînă atunci pe cont propriu, a fost sprijinită și de Institutul de Etnografie și Folclor din București, unde a ocupat un post modest de cercetător, ca și Ștefania Cristescu-Golopenția (director Mihai Pop, toți trei foști membri ai echipelor monografiste, sub conducerea lui Dimitrie Gusti și Anton Golopenția). Nu a scăpat o clipă de poliția politică. Activitatea de cercetare i-a fost stopată brusc în 1972. Tocmai avusese

o întrevvedere cu bătrînul Clinciu Gheorghe din Zărnești – Brașov. „În 1984, în ajunul Congresului al XIII-lea al PCR, este din nou anchetat de Securitate, bătut bestial și i se confiscă șapte manuscrise”. Avea 79 de ani.

Dacă se urmărește lista colaboratorilor anunțată la sfîrșitul cărții *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român* (ediția Humanitas, 1997), se constată că autorul a apelat sistematic la persoane în vîrstă. S-au admis doar cîteva excepții, lăsîndu-se să se audă și glasuri ale tinerilor și, în contrapartidă, ale unor bătrîni „prea” în vîrstă. Este cazul unei fete de 17 ani (Vlăduț A. Paraschiva, din Dobrița – Gorj) și al unei bătrîne de 93 de ani (Ceapă B. Ana, Poiana-Mărului). Să le ascultăm. Mai întîi, fata:

„Lumea noastră e lumea cea adevărată, e lumea bună, cu oameni și pomi înfloriți. Lumea e așa cum a făcut-o Dumnezeu.

Am mers pînă aproape și-am mers mai departe, nimic nu s-a schimbat. Așa e rostul lumii, că nu-l poate schimba”¹.

Și, în alt loc:

„Bolta cerului vine așa că de-acolo începe o altă lume, lumea lui Dumnezeu și a îngerilor. Noi nu o vedem, că suntem păcătoși, d-aia nu să mai deschide cerul; o fost o vreme cînd cerul era aproape de pămînt, da’ omul n-o fost vrednic”².

¹ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Humanitas, 1997, p. 69.

² *Idem*, p. 80.

Cuprins

Cuvînt prevenitor	7
I. Fenomene ale gîndirii logice.....	13
1. Aspectul agonal	14
2. O „logică a concretului”	33
3. Documente folclorice	41
ale logicii concretului	41
4. Elemente de logică	58
5. Ordine și armonie.....	66
II. Legea morală.....	71
1. Dualismul moral.....	73
2. Virtuți și vicii	87
3. Cartea de înțelepciune.....	100
III. Tipuri de comportament.....	123
1. Comportamentul religios	124
1.1. Păcatul ca boală.....	127
1.2. Evanghelizarea textelor folclorice.....	139

1.3. Teologie populară.....	150
1.4. Practică și îndrumare	155
1.5. Exemple de surse scripturistice	161
2. Comportamentul moral sau Bătălia pentru triumful binelui.....	164
3. Comportamentul estetic.....	184
4. Viața și moartea	196
IV. Cadre familiale și socio-cosmice	213
1. Cadre familiale	214
1.1. Parteneriatul familial.....	214
1.2. Bărbatul și femeia: cum se văd ei	219
1.3. Binecuvântare și blestem.....	225
1.4. Rudenia.....	234
2. Cadre socio-cosmice.....	244
2.1. Munca îl face pe om religios și moral.....	244
2.2. Când vremea vremuiește	261
2.3. Imaginarul astral	274
V. Etnoștiințe	291
1. Etnobotanica.....	294
2. Etnolingvistica	301
Încheiere	317
Bibliografie	319